

Yayın Geliş Tarihi: 14.04.2022
Yayına Kabul Tarihi: 10.05.2022
Online Yayın Tarihi: 30.06.2022
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1103787

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 24, Sayı: 2, Yıl: 2022, Sayfa: 487-499
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SADAKAT BİR ERDEM MİDİR?

Özlem DUVA KAYA*

Öz

Bu makalede sadakat kavramının kendi başına bir erdem olup olamayacağı sorgulanmaktadır. André Comte-Sponville'in görüşlerinden Hannah Arendt'in görüşlerine uzanan bir değerlendirme ile sadakat kavramının bir erdem olacaksa bile hangi durumlarda erdem olacağı ele alınmaktadır. Sadakat sözcüğü her ne kadar kendi başına bir erdem olarak görülse de aslında kendisine nesne olarak aldığı şey aracılığı ile bir erdem olabilir. Bunu sadakatin farkı anlamlarına bakarak kavrayabiliriz. Sadakat bazen vefa, bağlılık gibi anlamlara gelirken bazen de itaati meşrulaştırmaktadır. Özellikle totalitarizmin egemen olduğu toplumlarda mutlak bir sadakate dayalı olarak kitle toplumunun itaat etmesi sağlanmaktadır. Bu anlamıyla sadakat kendisine sadece kendisini nesne almaktadır. Yani sadakat, kendisi için söz konusu olmakta ve bu durumda itaati doğurmaktadır. Hannah Arendt'in totalitarizm eleştirisi ile birlikte, sadakatin içeriğinin etik olmaktan ziyade politik olduğu söylenebilir. Bununla birlikte sadakatin Nazi ideolojisi de dahil olmak üzere pek çok ideolojik söylemin aracı olmaktan daha fazlası olup olamayacağı da tartışmaya açıktır. Yine Hannah Arendt'in geçmişle hesaplaşma ve hakikate sadakat kavramları ele alındığında sadakate etik bir temel kazandırma imkânının onun politik içeriğini açmaktan geçtiği anlaşılacaktır. Sadakati toplumlar için bir zehir olmanın yanısıra panzehir haline getiren şey, onun geçmişi hatırlama ile olan ilişkisidir. Geçmişle yüzleşme bir hakikatin dile getirilmesiyle ve dünya hakkında yargı verebilmek ile ilgilidir. Hakikat sonrası çağ diye adlandırılan bu çağda gelecek ufkunun yeniden biçimlendirilmesi için geçmişle kurulacak sadakat bağı etkili olabilir.

Anahtar Kelimeler: Sadakat, Arendt, Eichmann, Totalitarizm, Hafıza.

IS LOYALTY A VIRTUE?

Abstract

This article aims to examine whether the concept of loyalty can be a virtue on its own. Combining André Comte-Sponville's views with Hannah Arendt's, it discusses conditions in which loyalty can be regarded as a virtue. Although "loyalty" is understood as a virtue in itself, it actually becomes a real virtue through the objects which loyalty makes its own object. We can identify this distinction by analyzing the different meanings of loyalty.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Duva Kaya, Ö. (2022). Sadakat bir erdem midir?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 487-499.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0001-7941-3198, ozlemduva@gmail.com.

Loyalty sometimes means faithfulness and devotion, whereas sometimes it justifies obedience. In mass societies especially where totalitarianism is dominant, obedience is ensured through absolute loyalty. In this sense, loyalty only makes itself as an object. In other words, loyalty is a problem for itself, and in this case, obedience easily arises. Through Hannah Arendt's critique of totalitarianism, it can be asserted that the content of loyalty is political rather than ethical. However, it is disputable whether loyalty can be more than a tool in many ideological discourses, including Nazi ideology. Considering Hannah Arendt's concepts of "confronting past" and loyalty, it becomes clear that the possibility of giving an ethical basis to loyalty lies in amplifying its political content. Loyalty is both toxic and antitoxic for societies due to its connection to memories . Confronting the past is about expressing the truth and being able to develop judgments about the world. In our age, which is called the post-truth era, the bond of loyalty established with the past can be effective in reshaping the horizon for the future.

Keywords: Loyalty, Arendt, Eichmann, Totalitarianism, Memory.

GİRİŞ

Sadakat kavramının sözlük anlamı “içten bağlılık ve sağlam, güçlü dostluk”tur (TDK). Kavramın Batı dillerindeki kökeninde “efendiye bağlılık yemini” gibi anlamlar da bulunmaktadır (Stanford Felsefe Ansiklopedisi). Ancak bu tanımlar sadakatin içeriğini tam olarak yansıtmamaktadır. Sadakatin kelime olarak anlamını ortaya koyabilmek için bile onunla akraba kavramlara başvurmak gerekmektedir; şükran, minnet, vefa, adanma gibi; ya da bağlanma, hakikate yaslanma, ihanet etmeme gibi. Diğer yandan kavramı açıklamak için kendisine başvurduğumuz her bir referans kavramın, sadakat kavramının içeriğini farklı bağlamlara taşıyacağı da aşikârdır. Eğer sadakat kavramını bir eylem içerisinde tanımlayacak olursak, bu defa da bu eylemlerin niteliklerinin birbirlerinden farklılaşmaları sonucunda karşımıza çıkan bir anlam çokluğu ile karşılaşırız. Örneğin “sadık kalma” eylemi bize neyi ifade etmektedir? “Kendi gerçeğinden, hakikatinden ayrı kalmamak mı, kendi hakikatine bağlı kalmak mı, sadık kalınması gerekene ihanet etmemek mi, yoksa herhangi bir şeye/kimseye vefa göstermek” mi? Bununla birlikte gündelik kullanımı içerisinde sadakatin, bilincimizde yer eden farklı çağrışımları da vardır. Bu yüzden sadakatin doğasını açığa çıkarmak adına bir anlatıya başvurduğumuzda, gerçek bir sadakat olarak kabul edilen şeyin, *değerli olan* veya *onayımızı hak eden* bir şey olacağını ortaya koymaya çalışırız. Ancak yine de, sadakatin belirli türden bağımsız değerlendirme standartlarına cevap veren bir şey olduğunu veya böyle görülmesi gerektiğini iddia edemeyiz. Sadık olabileceğiniz farklı şeyler bulunabileceği gibi, sadık olmanın farklı yolları da mümkündür. Örneğin, bir kişinin partnerine karşı *hissetme* ve *davranış* biçimi ile, her ikisi de sadakatin tezahürleri olsa bile, muhtemelen en sevdiği yazarın yapıtlarına ilişkin *hissetme* ve *davranış* biçimi birbirinden oldukça farklıdır. Diğer yandan sadakatten bazen, belirli bir kişinin cesur ve zeki, ve aynı zamanda sadık olduğunu söylediğimizde olduğu gibi, bir karakter özelliği olarak da bahsedilir. Bir ilke veya ideal olarak da sadakatten söz edebiliriz. Sadakat hakkındaki tüm bu düşünme biçimlerinin arkasında ise, bireyler ve sadık oldukları şeyler arasındaki belirli bir tür

ilişkinin (özellikle aidiyet ve adanma gibi bir ilişkinin) olduğu fikri yatar. Sadakatin içerisinde sadık olan bir özne ve onun sadık olduğu bir nesne/hatıra/kişi mevcuttur. Bu nedenle sadakatin ne ifade ettiğini anlamak için dikkatimizi, tüm bağlılıkların ortak noktasının ne olduğuna ve bağlılıkların sadakat olarak görülürken aldığı nesnelere ve biçimlere göre nasıl farklılaşabildiğine yöneltmeliyiz.

André Comte Sponville, sadakat kavramının anlam içeriğinin belirlenmesinde ortaya çıkan bu belirsizlikler ve güçlükler nedeniyle “sadakatin değerini yaratan şeyin, onun nesnesi olduğunu” ifade eder (Sponville, 2004, s. 19). Dolayısıyla sadakati “kendisi için” ve “kendinde” anlam ve değer taşıyan bir kavram olarak değil, kendisine nesne aldığı kavramlarla ilişkisinde yeni anlamlar kazanabilen değişken bir kavram olarak ele almak durumunda olduğumuzu öne sürer. Özellikle değerlerle ilişkisinde sadakat, kendisine nesne olarak aldığı şeyin değeriyle belirlenmiş bir değer içeriğine sahip olmalıdır. Sponville’in bu belirlenmeleri, sadakat kavramı ile ilgili temel bir tartışmaya bağlanır: Sadakat bir erdem olabilir mi?

Etik ve Politika Kavşağında Sadakat

Sadakatin bir erdem olup olamayacağı tartışması, onun kendi başına övgüye değer olup olmadığı sorusunu da içerir. Böyle bir sorgulama ise bizi etik bağlamdan politik bağlama taşıyarak sadakatin erdemlerle ilişkisini konu edinmeyi gerektirir ve onun “iyi ya da kötü” olup olmadığı sorusunu temel alan etik belirlenmeleri; sadakatin ne zaman iyi, ne zaman kötü olduğu, hangi koşullar ve tecrübeler içerisinde iyi ya da kötü kabul edileceği, sadakat duyulan kişi, kurum ya da pratiklerin sadakatin anlamını nasıl değiştireceği gibi politik sorulara doğru yönelir. Daha da ötesi sadakat, belki de politik içeriği konu edinilmeksizin etik içeriği anlaşılabilir bir kavram da değildir. Antik dönem filozofları bu nedenle sadakati, cesaret, ölçülülük, adalet gibi kendi başına bir erdem olarak tanımlamaktan kaçınmışlardır. Onu bir erdem haline getiren şey, içine yerleştiği politik bağlam veya kendisine payanda olmuş değerlerdir.

Bu nedenle Antik Yunan kültürü içerisinde sadakat, her zaman bir gerilim içerisinde sunulmuştur. Oresteia’da Klyteimnestra’nın Iphigenia’ya karşı sadakatinin Agamemnon’a olan sadakatsizliği ile karşı karşıya gelmesi, Antigone’nin törelere sadakati ile Kreon’un buyruklarına sadakatsizliği arasındaki gerilim, sadakate ilişkin olarak Antik dönem filozoflarının görüşlerine sirayet eden bir ikilem içerisinde, felsefe tarihi boyunca bu kararsız tutumla ele alınmaya devam etmiştir. Diğer yandan sadakat ve sadakatsizliğin aynı politik eylem içerisinde sürdürülebilir oluşu, sadakatin cesaret ya da bilgelik gibi kendi içinde tutarlı ve bütünlüklü bir doğaya sahip olmaktan ziyade gerilimli ve ikircikli bir doğaya sahip olduğunu gösterir. O halde yeni bir soru ile daha karşı karşıya kalmaktayız: Sadakat kendisi yoluyla iyi ve adil bir hayatın sürdürülebileceği bir araç mıdır yoksa koşulsuz bir bağlanma mıdır; dahası koşulsuz bağlanma olarak sadakat iyi ve adil bir hayatın (iyi hayatın) imkânını yaratır mı yoksa tüketir mi? Sadakati bazen bir erdem, bazen

ise erdemsizlik olarak görmemizi sağlayan şey nedir? Zannediyorum ki bu sorular, etik soruların politik sorulara bağlandığı kavşaklarda anlaşılabilir.

Platon *Devlet*'te tiranlığın ilk aşamalarından itibaren bir toplumda nasıl aşama kaydettiğini açıklarken, tam da bu kavşakta anlaşılacak bir meseleye işaret etmekteydi; tiranın başlangıçta arazi bağı, borç affı vb. gibi vaadlerde bulunarak yurttaşların kendisine olan sadakatini perçinlediğini, ancak bunu öncelikle kendi "sadık kadrosuna" uyguladığını belirtirken O, sadakat kavramının bu gerilimli doğasını iki tür sadakati ayırarak ederek açığa çıkarıyordu. Tiran, kendi egemenliğini sağlamlaştırmak için kendisine karşı sadakat gösteren'leri ödüllendirerek toplumu, kendisini eleştirenlerden, aslında sitenin iyisini düşünenlerden, yani *siteye sadakatle bağlı olanlar*'dan arındırır (Platon, 2005, s. 206 [563a, 564]). Gerek duyduğu takdirde kendisine biat eden uyrukların sadakatlerini sağlamlaştırmak üzere köleleri satın alıp azat edebilir; böylece özgürleşen köle, kendisini azat eden efendisine eskisinden de çok sadakat göstermeye başlar. Bu yüzden Platon tragedya şairlerinin tiranların bilgilerle düşüp kalkarak akıllı olacakları yönündeki ifadelerinin gerçeği yansıtmadığını, bir tiranın ancak *koşulsuz sadakatin taşıyıcısı olan* kölelerle düşüp kalkabileceğini söyler:

"Bu insanlar iktidara gelmeden hemen önce kişisel (özel) hayatlarında şöyle davranırlar: Önce kendilerine yağcılık edecek ya da her türlü hizmete hazır olan kimseler ile ilişki kurmaya çalışır ya da kendilerinin bir şeye ihtiyaçları olduğunda, itaatkâr biri olup çıkar, sırf dost görünebilmek için her şeyi yaparlar; ancak bir kez amaçlarına ulaştılar mı, ötekileri tanımazlar bile!" "Aynen böyledirler!" "Ömür boyu dostları olmaz onların, her zaman bir başkasının ya efendisi ya da kölesidirler; çünkü hakiki dostluk, tiran karakterinin özüne her zaman aykırıdır." (...) "Haklı olarak böyle insanlara 'güvenilmez, sadakatten yoksun insan' deriz!" "Nasıl demeyelim ki?" (Platon, 2005, s. 216 [576a,576b]).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Platon "tirana duyulan sadakat" ile "güven veren sadakat" arasında bir gerilim ve hatta bir karşıtlık olduğunu belirtmektedir. Sadakat, politik eylemin doğasına bağlı olarak erdemli ya da erdemsiz sadakat olarak ayrılabilir ve tam da bu nedenle biri, kolaylıkla diğerine dönüşebilir. Bu da sadakati diğer erdemlerle ilişkisinde ele alsak bile her zaman erdem zemininde ele alamayacağımızı gösterir. Burada artık Sponville'in salt erdemlerle ilişkisinde anlamaya çalıştığı sadakat kavramının etik bağlamından uzaklaşarak başka türlü bir anlama zeminine ihtiyaç duymakta olduğumuzu belirtelim. Zira Sponville'in yorumuna göre sadakat, samimiyet, samimiyete dayalı ilişkiler ve iyi niyet çabasıyla ilintilidir ve iyi niyet için çabalamanın kendisi bir erdemdir (Sponville, 2004: 258). Ancak iyi niyetin ölçülemezliği, her türlü eylemin meşrulaştırıcısı olarak kullanılabilme potansiyeli ve dahası, iyi niyet ile kötülüğe sebep olan eylemler

arasında kıyaslanabilir bir mesafenin tesis edilemezliği vb. sorunlar sadakatin iyi niyet ve bağlılık eksenindeki anlamına dayalı içeriğinin, onu bir erdem olarak tanımlamaya yetip yetmeyeceği konusunu daha da tartışmalı hale getirmektedir. Platon'un da işaret ettiği üzere tirana duyulan sadakat ile insanlar arasında güven veren ve olumlanan bir sadakate yüklenen anlam arasındaki farklılık, beraberinde başka soruları da getirir: Acaba sadakat bir yandan *philia* ile, dostluk ve bağlılıkla anlaşılabilen bir kavram iken, diğer yandan aynı zamanda çıkarlarımızın ve korkularımızın örtüsü de olabilir mi? Törelere, yöneticilere veya kurumlara olan sadakatin gerisinde otorite karşısındaki korku kalıntılarını yahut belki de bizatihi kendisini bulabilir miyiz? Ya da belki bu kadarından daha fazlası olabilir mi sadakat? Machiavelli, korkunun tek başına sadakati sağlayamayacağını ifade ediyor ve sadakat için başka yöntemlere başvurulması gerektiğini vurguluyordu. *Prens* adlı eserinde O, devletin güvenliği tehlikedeysen ya da tebaanın varlığı zarar görüyorsa, hükümdarın erdemli davranmaktan kaçınabileceğini, halka yalan söyleyebileceğini ifade ediyordu. Ancak iktidarı korumanın ve egemenliğin devamlılığını sağlamanın tek yolunun sadakati *kalıcı* ve hatta *mutlak* hale getirmek olduğunu da buna ekliyordu (Machiavelli, 1999, s. 37). O halde sadakat kendisi aracılığıyla erdemlere ulaşabildiğimiz birşey olduğu gibi erdemsizliklerin meşrulaştırılmasının bir yolu da olabilir. Nitekim totaliter yönetimlerin kendilerini meşrulaştırdığı en güçlü dayanaklardan birinin sadakat olduğunu görüyoruz: Kökenlere, soya, belirli bir tarihsel deneyime, ulus bütünlüğüne, liderlere, kimliklere sadakat çoğu zaman gayrimeşru yönetimlerin kendilerini meşrulaştırmalarının en güçlü dayanak noktası olmuştur. Bu meşrulaştırıcı söylemlerin bir malzemesi olarak sadakat, üzerinde herhangi bir ortak bağın kurulamayacağı ölçüde parçalanmış, ortak değerleri yahut normatif referansları kalmamış toplumlara bir arada tutacak bir yapıştırıcı işlevini üstlenmiştir. Kimi zaman sadakatin nesnesi bile belirsizdir; bireyin sadakat duyduğu şey ile kendi benliği ve tercihleri arasında aşılmaz bir mesafe ve boşluk vardır; sadakat artık birşeye değil, "sadakat" e duyulan bir sadakat haline gelmiştir. Böylece artık değerlerin yerini alabilen ama kendisini asla aksiyolojik biçimde ortaya koyamayacak olan bir edime dönüşmüştür sadakat. Böylesi bir durumda sadakat, kendisine nesne aldığı herhangi bir unsurun ortadan kalkması durumunda işlevsizleşip biçim değiştirebilecek bir şey haline gelmiştir. Bu yüzden kolayca bütün erdemsizliklerin meşrulaştırılacağı bir gerekçe olarak da sunulabilir. Sadakatin bu işlevi, Hannah Arendt'in Eichmann davası üzerine söyledikleri, yani onun Kant etiğine, yasaya ve ahlaki buyruklara koşulsuz itaate olan eleştirisi yoluyla açıklık kazanabilir. Dahası Arendt'in sadakat ile ilgili görüşleri, sadakatin hem zehirleyici hem de iyileştirici yanlarını anlamada bize yol göstermektedir. Bu nedenle sadakat kavramını ele alırken Sponville'in yorumundan uzaklaşarak, ancak onun; sadakatin kendi içinde bir erdem olmayıp, kendisi aracılığıyla erdemlerin anlaşılabilmesi ve bu nedenle birbirine zıt çok farklı görünüşler kazanabileceği yönündeki tespitini de akılda tutarak, sadakatin içeriğini anlamada bu makalenin sınırları açısından ikinci durak olan Hannah Arendt'e dönmek faydalı olacaktır.

Hannah Arendt, Kötülüğün Sıradanlığı ve Sadakat

Hannah Arendt'in "*Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te*" adlı eseri, Nazi Almanyası'nda kendisine verilen emirleri istisnasız uygulayan ve Hitler'e vermiş olduğu sadakat sözünü yerine getiren Adolf Eichmann'ın Kudüs'te çıktığı duruşmadaki ifadelerinin derlenmesini ve yorumlanmasını içerir. Eichmann ve o dönemdeki Nazi subayları, eylemleri konusunda sorguya çekildiklerinde, kendi eylemlerini "yasalara sadakat" ile açıklamakta ve kendi savunmalarını pür bir sadakat ilkesi üzerinde temellendirerek, eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulmaktan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Eichmann ise kendisinin mahkemeye çıkarılmasından evvel yargılamalarda yavaş yavaş belirginleşmeye başlayan bu "sadakat" gerekçesini daha da somut bir hale getirerek, görevlerine sadık bir subay olarak bu eylemler nedeniyle olsa olsa "yardım ve yataklıklardan" suçlanabileceğini ama ölümlerden sorumlu tutulamayacağını ifade etmekte, böylece bu kavramı, hukukî bir karar anına tahvil ederek sorumluluktan kaçmaya çalışmaktadır. Bu olayda, o zamana dek genellikle etikle ilişkisinde konu edinilen sadakatin, yargı kararlarına sızan politik doğasını açık bir biçimde görmekle birlikte-Arendt'in bakış açısından açıklayacak olursak- etiğin, politikanın imkânını tüketen açmazlarına da tanık olmaktadır. Arendt'e göre eğer yasalara koşulsuz itaat, mevcut yasalara ve görevlere sadakatle bağlı olmak gibi bir durumla uyusabiliyorsa, o zaman Kantçı kategorik imperatifin doğasını sorgulamak gerekir. Burada etik yasa, adaleti bireylerin vicdanlarına terk edilmiş bir uygunluk formu gibidir ve bireyler, a priori verili bir yasaya uygunluk ile vicdanlarını test ettiklerinde, tıpkı Eichmann'ın söylemlerinde olduğu gibi bütün adaletsizlikleri yasaya ya da otoriteye *sadakat* ile meşrulaştırabilmektedirler :

"Adolf Eichmann'ın vicdanı kuşkusuz karmaşık olmakla beraber bu konuda yalnız değildi, uzaktan da olsa Alman generallerinin vicdanlarıyla benzerlik gösteriyordu. Bu Alman generallerinden biri, Nürnberg'de kendisine yöneltilen 'Siz onurlu generaller nasıl oldu da sorgusuz sualsiz bir sadakatle bir katile hizmet etmeye devam edebildiniz?' sorusuna 'Başkomutanınını yargulamak askerin işi değildir. Bırakın da bu işi tarih veya yukarıdaki Tanrı yapsın.' cevabını vermişti. (Nitekim general Alfred Jodl Nürnberg'de asıldı). Pek zeki sayılmasa da, sözünü etmeye degecek bir eğitimi olmasa da Eichmann en azından herkesi suçlu hale getiren bir emir değil de kanun olduğunu az çok sezmişti. Führer'in ağzından çıkan sözler, sıradan emirden farklıydı; bu sözlerin geçerliliği zaman ve mekânla sınırlı değilken, bu sınırlama, sıradan emrin en göze çarpan özelliği idi (Arendt, 2012b, s. 156).

Çağın düşünürlerinin birçoğunun ele aldığı gibi Arendt de İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşananları kötülük ile ilişkisinde ele almakta ve Nazi toplama kamplarında yaşananları kötülüğün en radikal biçimi olarak tarif etmektedir. Bu noktada daha önce Kant tarafından kullanılan “radikal kötülük” kavramının anlamını açıklamaya çalışan Arendt, Kant’ın bu terime yüklediği anlamın kötülüğü açık bir biçimde yansıtmadığını öne sürer. Onun bu analizlerine yakından bakıldığında sadakatin, Arendt’in radikal kötülükten ne anladığını ortaya koyan anahtar kavramlardan birisi haline geldiği görülür. Aslında radikal kötülükler hepimizin içinde yer alan ve kendisini bir “ödeve saygı”da, “görev bilinci”nde yahut “otoritelere sadakat”te meşrulaştıran “sıradan kötülükler” ile ilgilidir. Kötülüğü radikalleştirip marjinalleştirmeden, son derece sıradan bir görev bilinci ve sadakat edimi ile açıklamak, radikal ve kitlesel bir kötülüğün nasıl ortaya çıkabildiğini anlamamızı sağlayabilir. *Totalitarizmin Kaynakları* adlı eserinde Arendt, Kantçı etik kavramlar da dahil olmak üzere o güne değin bilinen tüm standartları çökertip insanlığı yıkıcı bir gerçeklikle karşı karşıya bırakan Auschwitz olayının ancak, koşulsuz bir sadakati tartışmasız biçimde meşrulaştırmanın zemini olan “totalitarizm” olgusu ile anlaşılabileceğini belirtir. Totalitarizm, parçalanmış ve yalnız bireylerin kitle haline getirilmesine, bireylerin aynılaştırılıp birbirine benzetilmesine ve donuklaştırılmasına neden olan bir harekettir ve temelde tüm üyelerinden *total bir sadakat* talep eder. Söz konusu bu sadakat ise, kitle toplumu üyelerinin, totaliter hareketler sayesinde “dünyada herhangi bir yere sahip oldukları hissini” yaratılmasına neden olur ve bu yanılsama üzerinden kitleleri mobilize eder (Arendt, 1976, ss. 323-324). Böylece totalitarizm insanları giderek kendi ait oldukları insanlık hallerinden uzaklaştırır, onları birer otomata dönüştürür (Berktaş, 2012, s. 75). Bu akılyürütmeleri ile Arendt, Eichmann’ın eylemlerinin ve bu eylemlerin radikal bir kötülüğe yol açan karakterinin “kötü niyet” tarafından belirlenmediğine, daha ziyade rejime istisnasız ve sorgulamaksızın bağlılık, otomatlaşma ve bir bütüne aynı biçimde dahil olma ihtiyacından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle Eichmann’ın duruşma boyunca kendisini “ görevine sadakatle bağlı bir asker” olarak aklamaya çalışması, “verilen kararlara riayet ettiğini” bildirmesi onun söylemlerinde, hayatı boyunca Kant’ın “koşulsuz buyruk felsefesine” uygun yaşamaya çalıştığını vurgulamaya çalışmasına neden olmaktadır. Arendt, Eichmann’ın Kant’tan yanlış bir ders çıkarttığının söylenebileceğini, ama Kantçı etik temellendirmelerden bu tür sonuçlar çıkarmanın da mümkün olduğunu, bu yüzden radikal kötülüklerin ve “kötülüğe” sadakatin etik bir yaklaşımla engellenemeyeceğini düşünmektedir. Bu noktada Arendt, Kant etiğinin temeli olan koşulsuz buyruğun, örtük kalmış bir “karşılıklılık ilkesi”ne sahip olması ve a priori verili bir yasaya “bağlılık” fikrinin bu türden yanlış sonuçlar çıkarmaya müsait olması nedeniyle problemliliğini öne sürmektedir. Böylece Eichmann, sadakat gösterdiği yasaların ruhunu, yasa koyucunun ancak “kendisi” iken yahut yasayı ancak kendisi onayladığında bir geçerliliğe sahip olacağını unutarak bir başkasını, Hitler’i yasa koyucu olarak tasarlayabilmiş ve kabullenebilmiştir. Arendt’e göre Kantçı kategorik imperatif, kötülükler karşısında bir tutum geliştirebilmeyi, nihai olarak kişilerin “iyiye sadakat” duymalarına tahvil eden, ne olduğu belirsiz bir

vicdan çerçevesine sığdırmaktaydı, oysa ki vicdanlar kendilerini bir şekilde meşrulaştırmanın yolunu kolaylıkla bulabilir ve bunu sadakate uygun davranmak gibi bir gerekçeyle ortaya koyabilirlerdi:

“Nazi hiyerarşisinin vicdanla ilgili sorunları çözme konusunda en yetenekli üyesi Himmler’di. Hitler’in 1931’de SS’e yaptığı bir konuşmadan alınan şu meşhur ‘Sadakatim Onurumdur’ gibi sloganları-Eichmann’ın ‘kanatlı kelimeler’, hakimlerin ‘boş laflar’ dediği sloganları-buldu ve Eichmann’ın hatırladığı kadarıyla sene sonuna doğru muhtemelen Noel ikramiyesi ile birlikte dağıttı. Eichmann bunlardan bir tanesini hatırlıyor ve sürekli tekrar ediyordu: Bu savaşlar sayesinde gelecek nesiller tekrar savaşmak zorunda kalmayacak. Savaşlar derken kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve diğer ‘faydasız boğazlara’ karşı savaşmaktan bahsediyordu. (...) Böylece katiller, ‘insanlara ne korkunç şeyler yaptım!’ demek yerine, ‘görevlerimi yerine getirirken ne korkunç şeyler görmek zorunda kaldım, bu görevin omuzlarıma yüklediği yük nasıl da ağır’ diyebiliyorlardı” (Arendt, 2012b, s. 114).

Arendt, totaliter pratikler içerisinde karşımıza çıkan kitle toplumunun, bireyleri "fuzuli", "gereksiz", "her zaman vazgeçilebilir" hale getirdiğini belirtir (Arendt, 2014, s. 260). Gereksizleşen insanın kendi kararlarını otonom bir biçimde alması mümkün olmadığı gibi, eylemleri üzerine düşünme ve sorgulama yetisi de kaybolmuştur; bu durumda kişi, kendisine karşı en büyük sorumluluğu olan "kendi üzerine düşünme"den vazgeçecektir. (Arendt, 2010, s. 262). Arendt’e göre "gereksizleşmiş" bir insan için bu kendinden vazgeçişin yarattığı boşluğun yerini, ideolojik aygıtların belirlediği bir "sadakat" ilkesi almakta ve böylece "sadık" bir bağlanma formu üzerinden otoriteye boyun eğen bireyler, her türlü kötülük karşısında sessiz kalarak, kendi vicdan yükünü hafifletmektedir. Göreve sadakat, üstlerine sadakat, partiye sadakat, yasaya sadakat vb. sadakat formları, radikal kötülüklerin ardına gizlendiği bir maskeden de fazlası, bizzat o kötülükleri yaratan boyun eğme biçimleridir. Sadakate yaslanarak kendisini güçlendiren sistem içerisinde merkezi bürokrasinin, ulus-devletin ve yönetim aygıtlarının güç kazanması sayesinde gerçek bireysel kimliklerin yok olması, bunun sonucunda bireylerin bir yerlere ait olma arzularının giderek silikleşmesi ve mutlak itaat ve sadakat talep eden totaliter hareketlerin içerisinde eritilmesi, bireylerin pasif özneler haline getirilmesine değil, onların kötülüğün failleri haline gelmesine neden olur. Özetle "sadakat" yüzünden ve "sadakat" sayesinde birey, eylemleri üzerine düşünmekten vazgeçer. Berktaş’ın ifadesiyle kitle insanının kendisini bir aidiyet içerisinde görmesini sağlayan aygıtlar bireyi "demirden bir bağ" ile kendilerine

bağlarlar (Berktaş, 2012, s. 82) ve belki de bu bağ onun “kendi kimliğine” ve “bireysel haklarına” sadakatsizliğinden beslenmektedir. Bu durumda mutlak sadakatin sadakate ilişkin olarak “ne, neden, niçin?” gibi soruları yöneltemeyeceğimiz denli bir düşünce yoksunluğunun ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Görülmektedir ki sadakatin otorite ile olan ilişkisi, modern kitle toplumu söz konusu olduğunda gerek Antik dönemde Platon’un tiranlıkla ilişkisinde ortaya koyduğu sadakat, gerekse modern çağda Machiavelli’nin birtakım çıkarlarla gelişen ya da korku uğruna hükümdara karşı duyulan bir bağlılık ve sadakat ile karşılaştırıldığında, bambaşka bir biçime ve içeriğe sahiptir. Burada artık söz konusu olan herhangi bir şeye değil, “sadakate sadakat”tır; zira kitle toplumu iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan ayıracak temel yetisini, yani “yargı yetisini” kaybetmiştir. Arendt’ten yola çıkarak diyebiliriz ki işte bu koşulsuz ve iyi ya da kötü herhangi bir şeyi kendisine nesne olarak almayan sadakat, radikal kötülükleri üretme kapasitesine sahip olmasıyla en tehlikelidir.

“Hakikate Sadakatin” Unutulmuşu

Arendt’in bu analizlerinden yola çıkarak sadakatin en açık ve saf halinin deneyimlendiği totalitarizmin, insanların iyiyi kötünden ayırmasına, yani yargı yetilerini kaybetmesine neden olması nedeniyle kanaatlerin oluşmasını, farklılaşmasını ve karşı karşıya gelmesini sağlayacak olan kamusal alanı yok ettiğini; felsefenin kadim arayışı olan “hakikate sadakat”ın bile anlamını yitirmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Oysaki Arendt’in de belirttiği gibi “düşünme, bir hakikat deneyiminin insanı çarpmasıyla başlar” (Arendt, 1995, s. 25) ve hakikate olan bağlılık ve sadakat, dünyayla ilgili düşünmenin somut başlangıcıdır. Totaliter koşullar içerisinde bireylere ideolojik aygıtlar, propaganda, endoktrinasyon ve yalan yoluyla “hakikate sadakat” unutturulmuş, bunun yerini yargı kapasitelerini kullanamayan bireylerin mutlak sadakati ve koşulsuz itaati almıştır:

“Yalandan bahsettiğimizde, özellikle de eyleyen insanların yalanı söz konusu olduğunda hatırlamalıyız ki yalan, insan günahkârlığının tesadüfi bir sonucu olarak siyasete sızmış değildir. Tam da bu nedenle, ahlaki öfkenin onu yok edebilmesi mümkün değil. Kasıtlı yalan, olumsal olgularla ilgilidir; yani, içkin bir doğruluk barındırmayan doğru olma zorunluluğu taşımayan meselelerle. Olgusal gerçeklerin doğruluğu, yalanlanamayacak nitelikte olmaz hiçbir zaman. Tarihçi, gündelik hayatımızı çevreleyen olguların ne denli narin bir dokusu olduğunu bilir. Bu doku her zaman tehdit altındadır, tekil yalanlarla delinme, grup, ulus veya sınıfların örgütlü yalanlarıyla paramparça edilme, ya da çoğu zaman olduğu gibi bir dolu yalanla üstü dikkatlice örtülerek inkâr edilip çarpıtılma veya kendi

halinde unutulmaya terk edilme tehlikesi barındırır”
(Arendt, 2018, s. 14).

Yalanla ve ideolojik araçlarla sistematik bir biçimde gerçekleştirilen unutturma pratiğinin koşulsuz itaatle ve sadakatle olan ilişkisi bizi, sadakatin etik içeriğinin, aynı zamanda onun politik içeriği ile ilgili olduğu sonucuna götürür. Bununla birlikte Arendt’in düşüncelerine başvurarak diyebiliriz ki eğer sadakat kavramına etik bir içerik atfedilecekse, bu ancak geçmişle yüzleşme gibi, hakikati çağırın ve hakikatle ilişkisini kurabilen bir eylem motifi içerisinde mümkün olabilir. Zira hakikatin unutturulması aynı zamanda benliklerin, kimliklerin, “insan oluş” halinin de unutulmasıdır; insanların yaşamlarından arda kalan herşeyin bir sayıyla, nicelikle yer değiştirdiği kitle toplumu ideolojisinin itaati sağlayabilmesinin yolu onları nesneleştiren ve niceliksel değerler haline getiren mekanizmalarında saklıdır. İnsanın yaşadığı en büyük çöküşün tam da böyle bir anda gerçekleştiğini söyleyen Arendt’e kulak vermek ve hakikatin unutturulması üzerine düşünmek belki de bugün “Post-truth çağ” söylemini nasıl kolayca benimsediğimizin de bir açıklamasını da verebilir. Oysaki Arendt bu durumdan çıkışın yolunu hakikati tamamen yadsıyarak değil, bizi başka türden bir hakikati çağırmaya davet ederek; sadakat kavramının başka türden bir kullanımına belli belirsiz de olsa yönelerek sunuyordu. Zira Arendt’e göre Eichmann’ın savunmasında ortaya koymuş olduğu ve insanları bir ceset haline getiren (Kadavergehorsam) itaate dönüşmüş bir sadakatten kurtarabilecek bir şey vardır: Tıpkı Eichmann davasında olduğu gibi geçmişin hatırlanması, ya da geçmişe ve onun hakikatine duyulan sadakat.

Panehir Olarak Sadakat

Daha önce Arendt’in bakış açısına yerleşerek sadakatin hem zehir, hem de panehir olabilen ikili bir anlamının olabileceğini belirtmiştik. Burada belki de panehir, bellek ve hatırlama ile olan ilişkisinde “sadakat”tır. Ve Sponville’in “iyi sadakat” olarak belirlediği içeriğe bugün en uygun düşebilecek sadakat biçimi, geçmişin ve onun hakikatinin hatırlanmasıdır. Kaldı ki sadakatin kavram olarak doğası da aslında buna uygundur. Dikkat edilirse sadakat kavramından söz ederken aslında gizil bir zamandan bahsetmekteyiz ve bu gizil zaman genellikle geçmiştir. Sadakat, önceden verili yahut bilinen birşeye dair olacağından yapısı gereği geçmişten gelip şimdiki zamanda duyumsanan ve hissedilen bir süreci içerir. Bu anlamda onun bellek ve hatırlama ile ilişkisi vardır; fakat sadakati geçmişe duyulan bir hayranlık, bir fanatizm, saplantılı bir nostalji, otantik bir köklere dönüş arzusu olarak tanımlamak da onun anlamını daraltmak olacaktır. Sadakatin geçmişle ilişkisini düşünürken daha çok geçmişte yapılan bir iyiliği unutmamak, geçmiş zamanda verdiğimiz bir sözü tutmak, geçmişteki ilişkilerle aynı tarzda bütünleşilme bile onlara vefa duymak söz konusudur; veyahut yapılan adaletsizliklere ses çıkarmak söz konusu olduğunda sadakatli ya da sadakatsiz oluruz; o halde sadakat, onu hatırlayacak bir eyleme, bir anımsamaya, yani bir belleğe ihtiyaç duyar. Bellek ile bir hatırlama işlemi gerçekleştiğinde geçmiş zamanı kapsayan bir düşünümün içine yerleşiriz. Hatırlama, geçmişte ne olduğumuzu, neye

ve nereye ait olduğumuzu, şimdimizi ve gelecekte ne olacağımızı da kapsayan geniş bir düşünümün ifadesidir. Geçmişin hakikatine sadakatle olayları yargılamak ise, geçmişi tekrar etmek değildir; geleceği, geçmişteki hakikate sadakatin üzerinden yeniden kurmak demektir. Herşeyden önce mutlak ve düşünürsüz bir sadakatin aksine bu tür bir sadakat, “yargı vererek” kurulan bir sadakattir. O halde sadakat bir erdem olacaksa bile onun, belleğin, hatırlamanın erdemi olabileceğini iddia edebiliriz. Unutmanın değil, belleğin ve hatırlamanın erdemi olarak sadakat, aynı zamanda ortak bir dünyayı yeniden inşa etmenin yollarını açabilir. Zira geçmişin hakikatine duyulan sadakat, geleceği ve gelecekteki eylemleri belirleme gücüne sahiptir. *Geçmiş ve Gelecek Arasında* adlı eserinde Arendt, sadece geleceğin değil, geçmişin de bir güç olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Arendt, 2010, ss. 23-27). Totaliter deneyimlerden hareketle Arendt, geçmişin ve geçmişin hakikatine sadakatin bir güç olarak tanımlanmasının, o güne değin hiç görülmedik ölçekte bir “yurtsuzluk” ve “köksüzlük” fenomeniyle karşı karşıya kalınması ile ilintili olduğunu belirtir. “Yurtsuzluk” (homelessness) ile karşı karşıya kalan bireylerin aidiyet duyguları yok olmuştur; “köksüzlük” (rootlessness) fenomeni de insanların yaşantısını belirsiz kılarak anlam dünyasını ortadan kaldırmaktadır; bu durumda insanlar, diğerleriyle bağ kurabilecekleri ortak referanslarını kaybetmektedirler ki bu da dünyanın parçalanışı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Arendt, bütün bu sorunlar karşısında “geçmişin gücü”ne yaslanarak insanların yeni bir dünya kurabileceklerini belirtir. Modern zaman anlayışının aksine geçmiş ve hatırlama Arendt için insanların geride bırakmaları gereken bir fazlalık, bir yük değildir; Arendt geçmişteki hakikatlere sadakatin, geçmiş olaylara yönelik tanıklıkların, geçmişle yüzleşmenin, insanı başlangıç noktasına doğru, ileriye, geleceğe götürdüğüne inanır. Böylece geçmişe sadakat, Arendt’in düşüncesinde kamusal alan içerisinde kolektif bir hatırlama mekânı yaratarak öznelarası bir iletişimin olanağını sağladığı gibi, insanların yitip giden anlam dünyalarının yeniden biçimlenmesine de katkıda bulunur. İnsanların yeniden kuracakları bu ortak dünyaya sadece güvenlik, adalet vb. gibi temel gereksinimlere ilişkin talepler nedeniyle değil; yeni bir anlam dizgesi bulmak için de ihtiyaçları vardır. Geçmişle bu tür bir ilişkilene aynı zamanda bize, bu dünyada başkalarıyla birlikte yaşadığımız gerçeğini gösterir ve sadece geçmişteki nesillerle değil, gelecekteki nesillerle de ortak bir dünyayı paylaştığımızı hatırlatarak bir sorumluluk yükler.

SONUÇ

Sadakat erdemini düşünürken onun etik içeriğini politik sorunlarla ilişkilendirmemiz gerektiği ya da onun salt etik bir kavram olarak ele alınamayacağı görülmektedir. Özellikle totalitarizmin yol açtığı felaketler, insanlığa “sadakat için sadakat”ın yıkıcı sonuçlarını bütün ağırlığı ile göstermiştir; buna karşın hakikate ve birarada yaşamanın koşullarına ilişkin değer ve hatırlama pratiklerini içeren bir sadakat ise, bizi dünyaya karşı açık olmaya ve politik sorumluluğa götürür. Arendt’in analizleri göstermektedir ki sadakatin yeniden bir erdem olarak tesisi, onun politik içeriğinin yeniden ele alınmasından ve geçmişle ve hakikatle yeniden kurulacak bir ilişkiden geçmektedir. Ancak hemen belirtmeliyiz ki Arendt, geçmişe sadakatle

yaklaşmayı asla bir kimliğe ya da kapalı bir topluluğa/kültüre bağlanma olarak anlamaz. O halde köklerimize sadakatin ölçütü kimlikler ve aidiyetler değil, ortak yarattığımız bir geçmişin, şimdiki kurabilecek potansiyelleri olmalıdır. Bu potansiyeller, Arendt'in deyişiyle "anlayan bir yüreğin yetisi" olan tahayyül yetisi sayesinde geliştirebilir (Berktaş, 2012, s. 30). Yeni ve çoğulluğu temel alan bir dünyayı tahayyül etmek, geçmişin "sadık" izleyicileri olabilmekten geçmektedir. Elbette ki buradaki sadakatle izlemek, olaylara sorgulayıcı bir biçimde ve propagandayla kirletilmiş sahte hakikatlere de şüpheli bir gözle bakmayı gerektirmektedir. Geçmiş unutmaya, ya da geçmişe sadakatsizliğe teslim olmuş bir toplumdan "şimdi"sini düşünmesi ve geleceğini kurması, ve daha temel olarak da "kim" olduğu üzerine düşünmesi beklenemez. Arendt'in politika felsefesinden çıkardığımız bu sonuçlar, bu noktalarda felsefi antropolojik bir bakış açısına bağlanmaktadır. Ancak bunu başka bir çalışmanın konusu olarak bir kenara bırakıp sadece şunu söylemekle yetinelim: Sadakat eğer bizim için değerli bir şey olacaksa, en temel olarak bize "kim" olduğumuz sorusunu sordurabilmeli, yani öncelikle benliğimize, "nereden gelip nereye gittiğimize" ve geçmiş deneyimlerimize ve belleğimize ilişkin olmalıdır.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (1976). *The Origins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: A Harvest Book.

Arendt, H., McCarthy, M (1995). *Between Friends: The Correspondence of Hannah Arendt and Mary McCarthy, 1949-1975* (Ed: Carol Brightman), New York: Harcourt Brace

Arendt, H.(2010). *Geçmişle Gelecek Arasında*, (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, Hannah (2012a). *Totalitarizmin Kaynakları /2 Emperyalizm*, (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Arendt, H. (2012b). *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te* (çev. Özge Çevik). İstanbul: Metis Yayınları

Arendt, Hannah (2014). *Totalitarizmin Kaynakları /3 Totalitarizm*, (çev. İsmail Serin), İstanbul: İletişim Yayıncılık

Arendt, H. (2018). *Siyasette Yalan*, (çev. İmge Oranlı, Berfu Şeker), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Berktaş, F. (2012). *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, İstanbul: Metis Yayınları

Dürr, T. (2009). "Gereksizlik: Arendt'in Dışlanma Üzerine Düşünceleri", *Doğumunun 100. Yılında Hannah Arendt* (Haz: Sanem Yazıcıoğlu), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Machiavelli, N. (1999). *Prens* (çev. N. Güvenç). İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Sponville A.C. (2004). *Büyük Erdemler Risalesi*, (çev: Işık Ergüden), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TDK Online Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>

Stanford Felsefe Ansiklopedisi, <https://plato.stanford.edu/entries/loyalty/>